

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ» В ПОЛІТОЛОГІЇ

В статті розглядається проблема визначення поняття «гуманістичні цінності»; виявлено та розкрито підходи до трактування самого поняття «цінність», простежено генезис розвитку цінностей гуманізму.

Ключові слова: цінність, гуманістичні цінності, гуманізм, політична культура, гуманістична свідомість.

В статье рассматривается проблема определения понятия «гуманистические ценности»; выявлено и раскрыто подходы к трактовке самого понятия «ценность», прослежен генезис развития ценностей гуманизма.

Ключевые слова: ценность, гуманистические ценности, гуманизм, политическая культура, гуманистическое сознание.

This article deals with the problem of definition of humanistic values, detection, and its approaches to the interpretation of the term «value» and the genesis of the values of humanism.

Key words: value, humanistic values, humanism, political culture, humanistic consciousness.

Визначення поняття «гуманістичні цінності» виявляється доволі складним. Багато в чому дана проблема пов'язана з особливостями тлумачення самого поняття «цінність», чим займається така галузь суспільного знання як аксіологія. На думку багатьох дослідників, які займаються вивченням природи цінностей, стан аксіології потребує подальшого удосконалення. Наприклад, Д. Леонтьєв вказував, що: «в науках, які мають справу із ціннісною проблематикою, поняття цінність не займає місця, яке хоча б приблизно відповідало його реальному значенню» [3, с. 16]. Проблема визначення цінностей та їх дослідження притаманна також для політології. Хоча, як зазначає Ф. Хайек, «моральні цінності... дібрані в процесі біологічної або культурної еволюції, можуть мати величезне значення для згуртованості розвинутого суспільства...» [7, с. 211].

В. Шілов зазначає, що в рамках різноманітних підходів щодо вирішення проблеми цінностей нараховується понад сто дефініцій поняття «цінність». Тому доцільно в межах розглядаємої теми зупинитися на аспектах розуміння поняття «цінність», а потім на ґрунті розглянутого перейти до поняття «гуманістичні цінності».

Поняття «цінність» завжди було об'єктом цікавості філософів, соціологів, психологів та політологів, що знайшло своє відбиття в багатьох

концепціях та теоріях цінності. Відомий розподіл всіх існуючих точок зору стосовно теорій цінностей та аксіологічних шкіл: натуралістичний психологізм, трансценденталізм, персоналістичний онтологізм, культурно-історичний релятивізм і соціологізм [3].

Доцільно зупинитися на ньому більш детально. До першого типу вчень про цінність відносяться погляди А. Мейнонга, Р. Перрі, Дж. Дьюї і К. Люїса. Загальними для них є твердження про те, що джерело цінностей – у біопсихологічно інтерпретованих потребах людини, а самі цінності можуть бути емпірично фіксовані як специфічні факти реальності, що спостерігається. Так, С. Александер розглядав цінності як якісь «третинні якості» (разом з первинними і вторинними якостями). Значну роль в аксіологічному психологізмі грає поняття стандартизації цінностей на основі «корисності». З іншої сторони, інтерпретація цінності як феномена, що емпірично констатується, означає, по суті, зведення цінності до факту, тобто поєднання цінності з наочною реальністю [3].

Для аксіологічного трансценденталізму, розвиненого баденською школою неокантіанства (У. Віндельбанд, Р. Ріккерт), цінність – це ідеальне буття, буття норми, що співвідноситься не з емпіричною, а з «чистою», трансцендентальною, або «нормальною», свідомістю. Будучи ідеальними предметами, цінності не залежать від людських

потреб і бажань. Ідеальне буття повинне спиратися на реальність; але тут можливі два варіанти: або повернутися до суб'єктивної емпіричної свідомості, ідеалізуючою абстракцією від якої і виступає чиста нормативність, або встати на позиції чистого спиритуалізму, що постулював надлюдський «логос». Саме останній варіант обирає персоналітичний онтологізм, найбільш видним представником якого був М. Шелер. Тип особи визначається властивою їй ієрархією цінностей, яка і утворює онтологічну основу особи. Н. Гартман спробував звільнити аксіологію від релігійних передумов, але це знову поставило його перед проблемою незалежного існування сфери цінностей [3].

Для культурно-історичного релятивізму, біля витоків якого стояв В. Дільтей, характерна ідея аксіологічного плюралізму, тобто множинності рівноправних ціннісних систем, що пізнаються за допомогою історичного методу. По суті, це означало критику самої програми загальної теорії цінностей як абстрагування від культурно-історичного контексту і довільного увічнення якої-небудь однієї «справжньої» системи цінностей. При цьому для багатьох послідовників В. Дільтея був характерний інтуїтивістський підхід до тлумачення ціннісного сенсу культур (наприклад, у О. Шпенглера, А. Тойнбі, П. Сорокіна і ін.). М. Вебер в своїй «розуміючій соціології» перейняв у неокантіанців уявлення про цінність як норму, способом буття якої є значущість для суб'єкта, і застосував його до інтерпретації соціальної дії і соціального знання. Надалі в школі структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса поняття цінності придбало узагальнено методологічний сенс як засіб виявлення соціальних зв'язків і функціонування соціальних інститутів: соціальна система будь-якого масштабу припускає існування певних загальних цінностей, що розділяються усіма. При цьому не враховуються суспільні суперечності і перебільшується роль ціннісних механізмів в регуляції людської діяльності.

Історичний матеріалізм, якого дотримуються марксистки, розглядає цінності в їх соціально-історичній, економічній і класовій обумовленості. Аналіз цінностей широко використовується марксистами при вивченні історії культури, науки, суспільної свідомості [3].

Таким чином, варто погодитися з думкою Д. Леонтєва, що «праці різних авторів, що звертаються до ціннісної проблематики, не утворюють єдиного проблемного поля» [3, с. 16].

До того ж деякі дослідники наполягають на тому, що цінностями можуть бути лише матеріальні об'єкти та їх властивості. У самій свідомості ж наявні критерії оцінок, засоби вияву, визначення цінностей проте не самі цінності. Інші автори притримуються думки, що цінності – це не лише матеріальні об'єкти та не їх властивості, а й духовні утворення [9, с. 116].

А. Попов та Л. Зуєва пропонують виділяти три форми існування цінностей. В першому випадку цінності виступають як ідеал або мрія, вироблені суспільною психологією та свідомістю, і які

містять в собі уявлення про необхідне і про благо. У другому – цінності виявляються в об'єктивованій формі (у вигляді витворів матеріальної й духовної культури) та у вигляді людських вчинків та суспільних рухів, що є втіленням певних ціннісних ідеалів: політичних, етичних, економічних тощо. В третьому – соціальні цінності, переломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності та досвіду, входять в психологічну структуру особистості як персоніфіковані цінності, які виступають важливим джерелом мотивації поведінки індивідів [6, с. 4].

Певним чином подібний поділ запропоновано О. Дробницьким: цінності поділяються на дві групи: предметні та суб'єктні. Під предметними цінностями розуміються усі предмети та явища матеріального світу, що мають значення для певного суб'єкта (індивіда, групи, класу, суспільства, людства). В якості суб'єктних цінностей беруться критерії оцінки... що виступають орієнтирами людської діяльності... Таким чином, предметні цінності можуть існувати і без суб'єктних і, навпаки, за суб'єктною цінністю не може бути якої-небудь об'єктивної реальності [9, с. 117].

В етиці склалися два підходи до проблеми цінностей: натуралістичний та антинатуралістичний. З позицій натуралізму цінністю є все те, що сприяє ефективному функціонуванню людської природи, тобто біопсихологічних здібностей людини, задоволенню її потреб та інтересів. Для антинатуралізму цінності – це ідеальні сутності, які прямо не залежать від людських інтересів [6, с. 4].

Американською школою соціальної біології запропоновано два різновиди людських цінностей: «первинні» та «вторинні». Відповідно перші цінності – це ті, що сформовані генетично, тобто природжені, а другі – «продукти раціонального мислення». Тобто, «первинні цінності зумовлюють мотивацію засвоєння людиною тих чи інших типів вторинних критеріїв». Дана позиція зазнала подальшої розробки з боку Ф. Хайека, який зазначає, що «ці два різновиди цінностей є єдиними різновидами людських цінностей» [7, с. 183].

Відповідно до сфер життєдіяльності суспільства можна також виділити юридичні, філософські, наукові, релігійні, соціальні, політичні, економічні цінності тощо.

Таким чином, існує велика кількість систем цінностей та видів їх класифікацій, що ускладнює аналіз власне гуманістичних цінностей.

Доречним було б зазначити, що власне поняття гуманізму має походження від латинського «humanism» – людський, людяний. У широкому розумінні гуманізм – своєрідна система ідей і поглядів на людину як найвищу соціальну цінність, створення необхідних суспільних умов для всебічного розвитку кожної особистості. У вузькому – прогресивна течія західноєвропейської культури епохи Відродження спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних почуттів і здібностей.

У політичній сфері гуманізм можливо тлумачити як вплив гуманістичних світоглядних орієнтацій

на визначення стратегії і тактики розвитку суспільства та функціонування влади.

Гуманізм – поняття інтегруюче, ядром його є людина. Проблема взаємовідносин «індивід – суспільство» є центральною в цьому визначенні.

Якщо розглядати цінність в межах гуманістичного світогляду, то головною її ознакою є наявність позитивних для людини якостей, властивостей, можливість використовувати цю цінність на благо людини, або її здатність поєднуватися з позитивними якостями індивіда. Позитивними для людини з точки зору гуманістичного – на відміну від політичного чи релігійного світогляду – вважається все те, що сприяє земному життю, покращенню його умов тощо. Таким чином, сфера гуманістичних цінностей складається:

- з того, що визнається цінним з позицій людяності;
- з того, що є людяним та позитивним в самій людині;
- з того, що визнається цінним у вигляді комбінації нейтральних та позитивних якостей людей [8].

Наприклад, здатність до пізнання сама по собі є нейтральною. Проте результати пізнання тільки тоді набувають статусу справжньої цінності, коли починають слугувати цілям добра, миру, покращенню життя людини. Отже, перш за все людяність є основною рисою гуманістичних цінностей.

Гуманістична аксіологія керується шкалою «людяно – нелюдяно». Все, що відповідає і не протистоїть людяності стає цінністю гуманістичного світогляду. Все, що простоїть або складається з поєднання позитивного та негативного, заслуговує тлумачення як псевдо- або квазіцінностей. Внаслідок цього утворюються три області:

- область цінностей;
- область псевдоцінностей;
- область антицінностей [8].

Отже, можна припустити, що гуманістичні цінності – це певні переконання, уявлення, норми та принципи, за якими треба діяти, засновані за правилом людяності та спрямовані на благо людства.

Гуманістичні цінності включають в себе чимало загальнолюдських моральних засад, серед яких найбільш значимими для політичної науки виявляються: людське життя, права людини, законслухняність, колективізм/індивідуалізм, патріотизм, справедливість, свобода, рівність тощо.

Вартим уваги залишається той факт, що в різні історичні епохи, а також в умовах різних політичних системах та політичних режимах одні й ті самі гуманістичні цінності набувають різного, інколи навіть протилежного змістовного навантаження та трактування.

Розглянемо процес формування уявлення про гуманістичні цінності в історичній ретроспективі.

Перші зародки гуманістичних ідей, розроблення гуманістичних цінностей, моральних настанов можна знайти, вивчаючи твори філософів стародавніх часів, найвідомішим з яких можна відзначити моральне вчення Конфуція. Чимало розвинутих ідей гуманізму набули в епоху Стародавньої Греції. Так, у Протагора,

і особливо у Сократа, ми знаходимо твердження, що «в житті немає нічого більш важливого, ніж людина» [1, с. 11].

У працях Платона та Аристотеля, найвищою цінністю проголошуються знання. Держава розглядається як щось органічне, є невід'ємною частиною буття людини.

Важливим етапом в становленні гуманістичних цінностей, як окремого феномену в свідомості людини, стало активне поширення християнства, яке пропагувало ідеали рівності, справедливості, людяних відносин, терпимості тощо.

Мислителі епохи Середньовіччя тлумачать гуманістичні ідеали виходячи з релігійного вчення. Показовою в даному випадку є праця Августина «Про град Божий», в якій серед громадян «граду земного» є ще громадяни «граду небесного», які хоч і належать формально до «граду земного», однак живуть за Богом, а не за людиною.

На особливу увагу в розвитку нового етапу гуманізму заслуговує епоха Відродження. Взагалі Відродження – це теорія і практика гуманізму. Ренесансний гуманізм висуває новий ідеал людини – самоусвідомлюючої творчої особи, покликаної пізнати і перетворити світ.

Гуманісти епохи Відродження вперше поставили людину в центр Всесвіту, вимагали не вважати її засобом для досягнення цілей суспільства або іншої людини. Таким чином, гуманісти вважали, що щастя і вдосконалення людини – і є метою суспільного прогресу. Вони проголошували необхідність відтворення права людини на життя, права відчувати, мислити і діяти в повному узгодженні зі своєю природою.

Проте гуманізму епохи Відродження властиві й певні недоліки. Проголошений гуманістами принцип захисту вільної індивідуальності поєднував у собі протиріччя: з одного боку, він був історично прогресивним, відстоюючи право особистості на вільну підприємницьку діяльність, а з іншого – він містить у собі ідею можливості реалізації гуманістичних ідеалів тільки для представників панівного прошарку.

Новий час вже вважається періодом появи нового тлумачення гуманістичних цінностей. Н. Макіавеллі відкинув ідею існування якихось внутрішніх, сталих цінностей. Основною цінністю є мета, мета в досягненні і утриманні влади, на це спрямовано усю її енергію, засоби. «Хоч які б засоби для цього використовувались, їх завжди сприймуть як гідні і схвалять» [5, с. 54]. Причина того, що влада стає однією з переважаючих цінностей в бутті людини, криється в тому, що лише влада дає можливість індивіду максимально реалізуватись в цьому світі. Природа людини, за Н. Макіавеллі, є принизливою, а люди від природи – однакові. Вони перш за все схильні до зла, а не добра [5].

На цьому етапі розвитку гуманізму переважна більшість мислителів суть людської особистості вбачала в її особистому інтересі. Протиставляє аристотелівській «політичній людині» тип індивідуаліста і егоїста Т. Гоббс. За його твердженням,

егоїстичні спрямування викликають «війну проти всіх» [2, с. 79]. Держава була створена з метою забезпечення загального миру і захисту безпеки, і при цьому найвищим законом держави є добробут народу. На відміну від Т. Гоббса, Дж. Локк вважав, що головна якість розвиненої особистості полягає в її дисциплінованості, вмінні підкорити свої інтереси державі.

Прогресивні ідеї про необхідність установаження повної рівності між людьми висловлюються утопістами. У своїх вченнях Т. Мор і Т. Кампанелла вперше, хоча і в утопічному вимірі, висловили прогресивні вимоги народу щодо встановлення повної рівності в розвитку духовних сил.

В період Новітньої історії в Західній Європі поширення дістала ліберально-демократична теорія, яка на перше місце поставила ідею реалізації індивідуального, егоїстичного, особистого інтересу, досягнення успіху, здійснення індивідуальних потенцій, помислів і пристрастей. Новітній час протиставив суспільство державі, особу – суспільству і державі. Філософія Новітнього періоду підготувала теоретичні основи для організації і функціонування нових політичних систем. Основою цих теорій було уявлення про автономну, захищену від зазіхань

суспільства і держави, особу з її невідчуженими правами. Це було величезним досягненням людства. Народжувалися прогресивні ідеї, згідно з якими моральність і особисті здібності визнавали властивими не тільки вибраним, а й кожній людині. Ці ідеї вплинули на подальший розвиток громадянського суспільства і держави.

Аналіз розвитку ідей гуманізму протягом віків показує, якою мірою ідеї гуманізму визначали життя суспільства в різних сферах його життєдіяльності, виступали критерієм прогресивного суспільного розвитку.

Таким чином, однозначного визначення категорії гуманістичних цінностей у політичній науці не існує. Це пов'язано з неоднозначним трактуванням самого поняття цінність. Відповідно до шкіл існують такі підходи щодо вивчення даної проблеми: натуралістичний психологізм, трансценденталізм, персоналістичний онтологізм, культурно-історичний релятивізм і соціологізм. Саме ж поняття гуманістичних цінностей можна трактувати як це певні переконання, уявлення, норми та принципи, за якими треба діяти, засновані за правилом людяності та спрямовані на благо людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виндельбанд В. Платон / В. Виндельбанд. – К.: Зовнішторгвидав України, 1993. – 176 с.
2. Гоббс Т. «Левиафан» или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс. – М.: Соцэкгиз, 1936. – 502 с.
3. Киссель М. Теория ценностей [Электронный ресурс] / М. Киссель // Большая Советская Энциклопедия. – Режим доступа: <http://bse.sci-lib.com/article120491.html>.
4. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д.А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 4-36.
5. Макиавелли Н. Избранные сочинения / Н. Макиавелли. – М.: Худ. лит., 1982. – 503 с.
6. Попов А., Зуева Л. Ценности в политике / А. Попов, Л. Зуева // Вестник МГУ. Серия 12. – 2000. – № 1. – С. 3-12.
7. Хайек, Ф. Право, законодательство та свобод / Ф. Хайек: – К.: Сфера, 2000. – Т. 3. – 252 с.
8. Что такое ценности? [Электронный ресурс] / Российское гуманистическое общество Центр исследования свободомыслия и гуманизма. – Режим доступа: <http://hum.offlink.ru/education/kurses/values/values1/>.
9. Шилов В. Политические ценности: специфика и функции / В. Шилов // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 6. – С. 116-125.

Рецензенти: Колісніченко А.І., д.і.н., професор;
Євтушенко О.Н., к.політ.н., доцент

© Головешкіна К.Є., 2010

Стаття надійшла до редколегії 24.03.2010 р.